

folklore s'ha encarregat de mantenir en vida en molts punts la variant correcta: «capbussant com un siure i nedant com un roc, / m'amusi tot solet; m'ci que, al cap de poc, / me senti quelcom per l'esquena / bufant com la mare-balena / --- veig un home pelut amb una grossa panxa, / que s'esforça per fer la planxa!», Saisset (*Perpinyanenes*, p. 12); «a voltes se veu també sortir fora de s'aigo es gegantesc dors d'una balena: fa uns quants anys un d'aquests monstres va girar amb un cop de coua una barca des d'on uns pescadors ---», Arx. L. Salvador, *Die Bal.*, p. 146.

En llatí coexistiren ja les dues formes *balaena* i *ball(a)ena*; si bé en els clàssics i en els gramàtics es troba més aviat aquesta, afavorida per una pseudo-etimologia bastant divulgada, en la qual ja deu pensar Festus (veg. Ernout-M.) i que St. Isidor explicava: «*ballenae* --- ab emittendo aquas vocatae: ceteris enim bestiis maris altius iaciunt undas; βάλλειν enim Graece emittere dicitur» (*Etyim.* XII, vi, 7). En realitat no era derivat del gr. *bállō* 'jo tiro' sinó un antic manlleu d'una llengua balcànica (o fet per conducte d'aqueixa llengua) partint, en última instància, del gr. *φάλαινα* que era nom del mateix cetaci (sembla que una variant *φάλλαυνα* existia ja en grec, si bé Bailly solament de l'altra dona testimonis) i allí se li troba una raonable etimologia indoeuropea (Pok., *IEW*, 120.25; cf. Walde-H.). De tota manera podria ser que el duplicat en la forma llatina sigui només degut al fet que el llatí popular mostrà tendència a canviar les *lambdes* gregues (ni que fossin senzilles) en -LL- dobles (veg. CALLAR), i que la intermediació de la llengua balcànica (que és la que deu explicar el canvi anòmal de φ en β) no fos l'únic conducte pel qual el nom del cetaci passà des de Grècia a Roma.

Pel que fa a la -l- del català, en tot cas, exigeix una base BALENA amb -l- senzilla en llatí vulgar, mentre que el cast. *ballena* i el port. *baleia* postulen una base llatina amb -LL- doble;³ i per a aquest duplicat romànic no és necessari remuntar-se fins a remots antecedents grecs, car és una llei de fonètica del llatí arcaic la que ben sovint canvia una geminada en simple en la posició immediata anterior a l'accent, quan segueix una síl·laba llarga (*balista* < *ballista*, *mamilla* dim. de *MAMMA*, *ofella* de *OFFA*), de manera que el llatí vulgar deia *GALINA* a despit de *GALLUS*, i encara que en general s'ha restituit la -LL- en la major part de les llengües romàniques, el fr. *geline*, *geline*, i el mall. *galina* ens han conservat fins avui la pronúncia del llatí vulgar.

DERIV.: *Balener* [1421];⁴ *balenera*. Balènids; *balenoide*. *Balenó* (DFA., AlCM) o *balenot* (AlCM) 'balena jove' (el darrer potser trivialització d'un *balenat*, format amb el sufix -ATTUS, com l'oc. ant. *balenat*, S. XIV, *Elucidari*, Rayn. II, 173, cast. *ballenato*).

Barnilla [fi S. XIX almenys, Ag., en les distintes accepcions; 1905, Bulbena; DOrt.; DFA.; Amades-Roig, *Naveg.*, BDC XII, 11] o *branilla* [1803, Belvitges;⁵ Pons i Massaveu, c. 1890, DBal. i AlCM i altres del cat. central en aquests;⁶ pastoril, BDC XIX, 100];⁶⁰

disimilació de **balenilla* en *barenilla*, amb l'acostumada reducció posterior de -rən- i grups anàlegs (*vermar*, *cargol*, *carbassa*, *escarbat*, al costat de *vremar*, *vritat*, *vrema*, etc.). És ben sabut que les barnilles de cotilla i més tard les de ventall, paraigua, etc., es feien sempre de les barbes de la balena, d'on ve que encara avui es diguin *ballenas* en castellà; és un prejudici absurdament infundat de creure que és «poc català» el sufix -illa, provinent de -ICULA (cast. -ija) en tants mots com *forquilla*, *lletnilla*, *falzilla*, *falcilla*, *mengilla*, *cordill*, *torrentill*, *canalilla*, *Fontanilles*, *Marquilles*, *branquilló*, *faldilla*, *cotilla*, *clavilla*,⁷ etc., de catalanitat puríssima (per més que en alguns punts meridionals del domini hi hagi hagut alguna tendència a reemplaçar-ne la terminació per -ell o -eta, en bona part per «ultracorrecció» del castellà);⁸ deriv.: *barnillatge* [bran-, 1894, Pons i M., AlCM];⁹ *embar-nillar* [embran-, Lab., 1839], *embar-nillador* [id., id.].

Consta que *balena* es va usar per a 'barnilla' a Mall. [1840, DFgra.] i València [1851, Escrig]; el que no hi ha és ni el més vague indicatiu per creure que mai s'hagi usat *varilla* enlloc en la nostra llengua.

CPt.: *Guiabalena* [peix, «iulus, musculus, intestina terrae», 1757, DForra, s. v. *balena*].

¹ Imprès *ballena* en el *Regiment de Prínceps*, E. N. C., 104, no sé si per errada tipogràfica. No és impossible que així figurí en un dels mss., cosa que tampoc no fóra vàlida ni com a insegur indicatiu que una forma amb *l* circulava en el català d'aquest temps, car és sabut que en aqueixos mss. abunda la grafia arbitrària *ll* per *l* (*mallalt*, *collador*, *pellar*, etc.). — ² Però En Vilanova el 1891 posa *balena* en cursiva en la boca d'un home plebeu barceloní com si ho tingués per un vulgarisme incorrecte: un que li han predit que morirà en un naufragi venint d'Amèrica: «quina gana la dels peixos y les *balenes* qu'esperaran lo meu *berenar* ---!» (*Plorant y Rient*, p. 48). — ³ El francès i l'occità són indiferents en aquest punt; en llengua d'oc el mot es documenta ja en el S. XIII (*Las Naturas d'alcus auxels...*, en la *Cbrest. d'Appel*, 125.114). —

⁴ Es degué adaptar d'oc. ant. *balenier*, que és també medieval, i segurament més antic, car d'ací es degué imitar el cast. ant. *ballener* (Ss. XIII-XV, DCEC), idea més racional en un sentit geogràfic que suposar que vagi ser pres del català. La història de la pesca en l'Europa meridional no està, però, prou treballada per assegurar-ho, car d'una banda la cosa natural fóra que es partís en castellà d'una forma gascona, i encara que aquesta tindria -er a l'Edat Mitjana, hauria hagut de ser **baleè* o **bareè*; d'altra banda també és veritat que impressiona la gran freqüència dels docs. del cat. ant. *balener* registrats per AlCM; un altre del *Tirant lo Blanc* en Careta, *Barbarismes*. — ⁵ «Barba de ballena, ballena; ceta-ria barba; -lla del vano: varilla; ... bracte». La-bèrnia, 1839, copia la dada de Belvitges i així s'estableix una «tradicció» en els lexicògrafs i correctors dels Jocs Florals; no podem assegurar fins a quin punt els escriptors de la Renaixença que cita